

ДА СТАГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ АДАМА БАГДАНОВІЧА

Юліян ПШЫРКОЎ, Ірына КРЭНЬ

СЛАЎНАЕ ІМЯ Ё ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАГА НАРОДА

Адам Багдановіч належыць да тых людзей, памяць аб якіх захоўваецца доўга. Усё яго жыццё было прыкладам сумленнага служэння народу. Сын былых прыгонных, ён стаў адным з адукаваных і шырока эрудыраваных людзей свайго часу, вучоным-самавукам, працы якога атрымалі прызнанне буйнейшых навуковых аўтарытэтаў Расіі і Польшчы.

Яшчэ ў дзяцінстве Адам Ягоровіч выявіў выключныя здольнасці. У гады школьнага навучання ён здзіўляў настаўнікаў сваімі поспехамі. А калі на выпускных экзаменах за пачатковую школу настаўнік Якімовіч, каб паказаць камісіі і ўсім прысутным вынікі сваёй працы, прачытаў сачыненне Багдановіча пра татарскую няволю, мясцовы поп закрычаў: «Ніколі не паверу, каб гэта была самастойная праца. Так не можна пісаць вучань пачатковай школы! Усё гэта спісана з кнігі!»

Можна зразумець здзіўленне сватога айца. Прадстаўнікі пануючых класаў прывыклі глядзець на прыгонных сялян, як на ніжэйшыя істоты, і нават у думках не дапускалі, каб яны ў сваім асяроддзі мелі талентаў людзей.

Адам Багдановіч з маленства быў знаёмы з багатай вуснай творчасцю народа. Яго бабуля па маці ведала

сотні казак і легенд, шмат песень, замоў, была знаўцам усіх звычаяў, абрадаў. Да яе звярталіся за рознымі парадамі і дапамогай. У доўгія зімовыя вечары яе хата ператваралася ў своеасаблівы клуб; тут вяліся заўзятыя спрэчкі на самыя звычайныя жыццёвыя і абстрактныя бага-слоўскія тэмы.

«Бабуля, — піша Адам Багдановіч у сваіх успамінах, — цудоўная была апаведальніца». Яе казкі абуджалі фантазію і дапытлівасць, давалі веды пра навакольны свет, выхоўвалі высокія маральныя і этычныя якасці. Да ўсяго гэтага, бабуля была някепскім хатнім настаўнікам. Яе казачны рэпертуар цалкам адпавядаў педагагічным правілам.

Маці Адама Ягоровіча таксама ведала шмат казак і песень, але асабліва здзіўляла сваімі матэматычнымі здольнасцямі. Яна вусна рашала складаныя матэматычныя задачы. Напрыклад, яна магла без паперы вылічыць, колькі будзе, калі узвесці сем у сёмую ступень.

У бацькі быў цвёрды і рашучы характар. Ён вылучаўся сярод іншых выключнай праматой і чэснасцю, імкнуўся да незалежнасці, вельмі даражыў пачуццём уласнай чалавечай годнасці.

Высокія маральныя і духоўныя якасці бацькоў перадаліся і іх сыну.

Пасля сканчэння Халопеніцкай школы Багдановіч на працягу двух год працаваў памочнікам настаўніка, атрымаўшы за першую зіму 5, а за другую 10 рублёў. Ён атрымаў свабодны доступ у школьную бібліятэку, у якой былі не толькі падручнікі і школьныя дапаможнікі, але і творы класікаў літаратуры, зборнікі вуснай народнай паэзіі, часопісы. Гэта значна пашырыла самаадукацыю Багдановіча і вызначыла яго будучую дзейнасць.

Тады-сяды да Багдановічаў у Халопенічы прыязджаў дзядзька Анупрый, вялікі прыхільнік і аматар кнігі. Звычайна ён прывозіў з сабой літаратурныя навінкі і чытаў іх вечарамі або расказваў раней прачытанае. Бывалі выпадкі, што ў старой бабчынай хаце чыталі да поўначы, а часам нават да світання.

Аднойчы дзядзька Анупрый падараваў пляменніку «Хаціну дзядзькі Тома». Адам горкімі слязьмі плакаў над кнігай, перачытваючы яе многа раз. Кніга памагла фармаванню жыццёвых поглядаў Багдановіча.

«На гэтай глебе, — піша ён у сваіх успамінах, — узнікла, а затым склалася і ўмацавалася маё перакананне, што высокая чалавечая годнасць не залежыць ад колеру скуры і расы, ад мовы, ступені культуры і класа, што чалавечая годнасць у сваёй аснове не залежыць ад гэтых катэгорый і не імё вызначаецца; што прыгнятальнікі і прыгнечаныя ёсць ва ўсіх расах і нацыях, з розніцай у ступенях доблесці і подласці, якія залежаць ад характараў і грамадскага становішча і могуць мяняцца; што доблесць і подласць не ёсць штосьці прыроджанае, нязменнае і непазбыўнае і што, з прычыны іх залежнасці ад становішча і звычак, яны могуць жывацца і мяняцца. На гэтай жа глебе ўзнікла ідэя неабходнасці яднання паміж прыгнечанымі і барацьбы за вызваленне ад прыгнечання і прыгнятальнікаў».

З гэтага часу кніга стала неразлучным спадарожнікам у жыцці Адама Багдановіча.

Хутка паўстала пытанне аб выбары прафесіі. Бацькі ў гэтай справе прытрымліваліся практычнага погляду, маючы на мэце навучыць сына рамяству. Пасля ўсебаковага абмеркавання спыніліся на прафесіі кандытара.

Праца ў кандытарскай была цяжкая, патрабавала неаслабнай увагі і памятлівасці. У звычайныя дні працавалі 15—16 гадзін у суткі, з невялікімі перапынкамі, а ў перадсвяточныя — яшчэ больш. Аднак, як цяжка ні было, як ні адольвала стома, Багдановіч знаходзіў час для чытання. Ён «праглынаў» без усякай сістэмы кнігу за кнігай. За кароткі час ён пазнаёміўся з творамі Пушкіна, Гоголя, Тургенева, Грыгор'ева, Л. Талстога, Загоскіна, Марлінскага, Міцкевіча, Сыракомлі, Дэфо, Свіфта, Дзікенса, Жорж Санд, Сервантэса, Гюго, Дзюма і інш.

Кнігі адкрывалі Багдановічу новы, неведомы свет, узбагачалі вялікімі і ўзвышанымі думкамі. Дапытліваму юнаку хацелася вучыцца не ўрыўкамі, хаваючыся ад гаспадара, а свабодна, у школе. Так выспеў намер паступіць у настаўніцкую семінарыю. І гэта пасля таго, калі ўжо стаў майстрам і будучае здавалася больш-менш акрэсленым.

Увосень 1879 года Адам Багдановіч паспяхова вытрымаў экзамены ў Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю. Збылася мара, што не давала спакою на працягу многіх год цяжкай працы. Нідзе яшчэ юнак не сустракаў такога багацця кніг, як у семінарскай бібліятэцы. Цэлымі днямі праседжваў ён за чытаннем іх, іншы раз нават не прыходзіў на заняткі.

У час вучобы Багдановіч з найбольш здольных і актыўных семінарыстаў арганізаваў гурток самаадукацыі. Члены яго даставалі і чыталі забароненыя да выдачы з бібліятэкі кнігі, праводзілі гутаркі па прачытаным. Гады вучобы ішлі хутка. Напярэдадні выпуску, вясной 1882 года, Багдановіча ледзь не выключылі з семінарыі за невыкананне рэлігійных абрадаў, але педсавет падтрымаў свайго лепшага вихаванца, і пагроза мінулася.

Семінарыяй і абмежавалася афіцыйная адукацыя Адама Ягоравіча. Сваімі ж багатымі ведамі ён быў абавязаны кнізе і настойлівай працы. «Над кнігай, — пісаў ён у сваёй аўтабіяграфічнай нататцы, — я працаваў няспынна ўсё жыццё, пры любых умовах, іншы раз цяжкіх, — працаваў і вучыўся, а адначасова і вучыў іншых».

Чытаў Багдановіч многа, але не кожная з прачытаных кніг пакідала

ў яго свядомасці прыкметны след. З яго асабістых прызнанняў вядома, што выключна вялікі ўплыў на фармаванне яго светапогляду, акрамя прыгаданай вышэй «Хаціны дзядзкі Тома», мелі вершы і паэмы Ня-красава, песні Роберта Гуда, «Антон Горемыка» Грыгаровіча, «Обрыв» Ганчарова, «Новь» Тургенева, працы Дабралюбава, Чарнышэўскага і Герцэна.

Багдановіч даўно быў падрыхтаваны да ўступлення ў рэвалюцыйную арганізацыю. Неяк, адпачываючы летам у родных Халопенічах, ён пазнаёміўся з А. І. Хлябцэвічам, вучнем апошняга класа Мінскай духоўнай семінарыі, які ў той час належаў да семінарскай групы нарадавольцаў. Задумшэўныя гутаркі і гарачыя спрэчкі скончыліся тым, што Багдановічу была наладжана сустрэча з кіруючай групай мінскіх нарадавольцаў.

Знаёмства з праграмай Цэнтральнага выканаўчага камітэта партыі «Народная воля» выклікала ў Адама Ягоравіча некаторыя сумненні. Не падзяляў ён поглядаў партыі адносна тэрору. Асаблівыя пярэчанні выклікала палажэнне праграмы, «што пастаўленая партыяй мэта апраўдвае ўсялякія сродкі, што ўжываюцца для яе дасягнення»¹.

Давялося выбіраць адно з двух: або адмовіцца ад барацьбы і сядзець склаўшы рукі, або змагацца, весці барацьбу. Ён выбраў апошняе. Такім чынам, год заканчэння семінарыі з'явіўся адначасова і годам пачатку актыўнай палітычнай дзейнасці. Атрымаўшы прызначэнне ў сельскую школу, Багдановіч па заданню арганізацыі веў рэвалюцыйную прапаганду сярод сваіх калег і сялян.

Праз некаторы час, у 1885 годзе, Адаму Ягоравічу прапанавалі перайсці на працу ў Мінскае гарадское вучылішча. Тут ён быў уключаны ў склад мясцовай кіруючай групы нарадавольцаў, дзе прабыў да 1892 года.

Працаваў Адам Ягоравіч не складаючы рук. Ён кіраваў гурткамі вучнёўскай моладзі і веў рэвалюцыйную прапаганду сярод настаўнікаў і вайскоўцаў, служыў сувязным звяном паміж кіраўніцтвам арганізацыі

нарадавольцаў і створанымі імі рэвалюцыйнымі групамі.

Гаворачы пра палітычную дзейнасць Адама Багдановіча, неабходна мець на ўвазе перш за ўсё тое, што перад намі радавы ўдзельнік рэвалюцыйнага руху, чалавек, які выйшаў з глыбінь сялянскіх мас і ўсім сваім жыццём самым цесным і непасрэдным чынам звязаны з народам. Іменна да такіх удзельнікаў народніцкага руху, як Багдановіч, адносіцца ўказанне Ул. І. Леніна, што яны выяўлялі інтарэсы і ідэі дробнага вытворцы, былі выразнікамі дэмакратычнай барацьбы сялянскіх мас. «Сялянская дэмакратыя — вось адзіны рэальны змест і грамадскае значэнне народніцтва»¹.

Вось як характарызуе А. Я. Багдановіча стары камуніст У. І. Сляпян:

«Амаль заўсёды, на волі і ў няволі, на працягу 44-гадовага бесперапыннага стаяння на рэвалюцыйным пасту маральна чысты рэвалюцыйны вобраз Адама Ягоравіча стаяў перада мною: ён быў адзін з тых светлых людзей 80-х гадоў, якія вучылі жыць рэвалюцыйнай праўдай, выкоўвалі ў моладзі волю, сталёвую волю да барацьбы, укарыялі глыбока пачуццё самаахвярнасці... Як працякала жыццё Адама Ягоравіча ў 90-я гады і далей, я не ведаю, але тое, што я ведаў, заўсёды напаўняла мяне глыбокай радасцю, што я такіх людзей бачыў, ведаў, што яны былі маімі таварышамі па супольнай рэвалюцыйнай працы, і вобраз Ад. Ягор., адначасова з іншымі, асвятляў і саграваў мяне ў шматлікіх камерах царскіх турмаў і сырых, халодных, жудасных казематах. І гэта я лічу сваім абавязкам сказаць»².

Цяжкая праца ў гарадскім і рамесным вучылішчах адначасова, амаль штодзённыя заняткі ў рэвалюцыйных гуртках на працягу шасці год падарвалі здароўе Багдановіча. У яго пайшла кроў з горла. Доктары параілі пакінуць заняткі ў школе.

Адам Ягоравіч выбірае службу ў Сялянскім зямельным банку і ў 1892 годзе пераязджае ў Гродна.

¹ Рукапісны фонд Інстытута літаратуры імя Я. Купалы АН БССР, фонд 19, воп. 1, № 31.

² Рукапісны фонд Інстытута літаратуры імя Я. Купалы АН БССР, фонд 19, вып. 1, № 15, арк. 7.

Адначасова з непасрэднай сваёй працай ён займаецца навуковай і педагогічнай дзейнасцю.

Яшчэ будучы семінарыстам, Багдановіч запісваў народныя казкі, легенды і песні і ўсе матэрыялы перадаваў Шэйну, які часткова выкарыстаў іх у сваім зборніку. Такія запісы Багдановіч рабіў і пазней, але ўжо сам апрацоўваў іх.

Адам Ягоравіч вывучае фальклор і захапляецца этнаграфіяй. У зборніках Аддзялення рускай мовы і славеснасці Акадэміі навук і ў другіх выданнях 80-х і 90-х гадоў, у перыядычным друку таго часу паяўляюцца яго навуковыя артыкулы і матэрыялы па беларускім фальклору і этнаграфіі, нататкі пра народную адукацыю, зямельную справу, археалогію, рэцэнзіі на навінкі айчынай і зарубежнай мастацкай літаратуры, пераклады з польскай і французскай моў, арыгінальныя мастацкія творы. Асобным выданнем выйшлі яго кнігі «Про панщину. Очерк крепостного быта в Белоруссии» (Гродна, 1894) і «Пережитки древнего миросозерцания у белорусов» (Гродна, 1895).

Працы Багдановіча па этнаграфіі былі заўважаны буйнымі спецыялістамі і высока ацэнены.

Такім чынам, яго дэбют у навуцы быў паспяховы. Добразычлівыя водгукі пра першую кнігу з боку вядомых вучоных Расіі і Польшчы акрылілі даследчыка, выклікалі ўпэўненасць у сваіх сілах. Былі назаўсёды адкінуты сумненні, што сапраўдная навуковая дзейнасць — доля абраных шчасліўцаў, якія маюць дыпламы аб заканчэнні ўніверсітэтаў і аб прысуджэнні ім высокіх навуковых тытулаў.

У 1896 годзе Багдановіч быў пераведзены ў Ніжні Ноўгарад. Служба ў Сялянскім зямельным банку дазваляла яму заўсёды быць у асяроддзі народных мас, памагаць простым людзям з народа сваімі парадамі, сваёй службовай дзейнасцю.

Сімпатый Адама Ягоравіча да сялянства выклікалі падазрэнні — у 1907 годзе ніжагародскія дваране праз свайго губернскага прадвадзіцеля падалі скаргу міністру фінансаў Кокаўцаву, у якой абвінавачвалі Багдановіча ў прыналежнасці да

крайніх левых і ў тым, што ён, карыстаючыся сваім службовым становішчам, нібыта падбухторвае сялян супроць паноў, імкнецца да сацыяльнай рэвалюцыі.

Было праведзена следства. У выніку — перавод па службе ў Яраслаўль, дзе Адам Ягоравіч жыў да самай смерці.

Ноўгарадскі перыяд адыграў у жыцці Багдановіча вельмі вялікую ролю. Яшчэ ў Мінску пісьменнік Я. Чырыкаў раіў Адаму Ягоравічу пазнаёміцца з Максімам Горкім, характарызуючы яго як вельмі цікавага чалавека. Ён жа перадаў праз Багдановіча пісьмо Аляксею Максімавічу.

Знаёмства Адама Багдановіча з Максімам Горкім перарасло ў вялікую і сардэчную дружбу.

Вакол Максіма Горкага ўтварыўся невялікі гурток усебакова адукаваных людзей, якія, збіраючыся вечарамі, вялі дыскусіі на самыя разнастайныя тэмы. З успамінаў членаў гэтай «горкаўскай акадэміі» вядома, што адным з найбольш блізкіх да пісьменніка сяброў і цікавым субяседнікам быў Багдановіч, вялікі кнігалюб, знаўца гісторыі сацыяльных вучэнняў і гісторыі культуры, фалькларыст і этнограф.

Члены гуртка вельмі многа атрымалі ад гутарак з будучым славутым пісьменнікам, але ў сваю чаргу і яны ўплывалі на развіццё светапогляду і напрамак грамадскай дзейнасці Максіма Горкага. Пра ўсё гэта Адам Багдановіч раскажа ў сваіх успамінах, якія часткова друкаваліся яшчэ пры жыцці аўтара, а часткова былі апублікаваны намі ў часопісе «Советская отчизна» за 1959 год. Старонкі ўспамінаў аб жыцці Аляксея Максімавіча напісаны з любоўю і сардэчнасцю. Гэта хваляючая апавесць Адама Багдановіча пра свайго вялікага друга.

Новае і надзвычай змястоўнае жыццё пачалося ў Багдановіча пасля рэвалюцыі. Савецкая рэчаіснасць удыхнула ў яго свежыя сілы, вярнула энергію і працаздольнасць малых гадоў. Цяжка нават уявіць, каб чалавек у шэсцьдзясят год так паспяхова спраўляўся са шматлікімі службовымі і грамадскімі даручэннямі. Ён меў асноўную пасаду загадчыка навуковай бібліятэкі Яраслаў-

скага гістарычнага музея і адначасова чытаў лекцыі па гісторыі культуры ў мастацка-педагагічным, тэатральным і музычным тэхнікумах, быў актыўным грамадскім работнікам.

Дзейнасць Багдановіча ў 20-я гады надзвычай поўна і ўсебакова ахарактарызавана бюро секцыі навуковых работнікаў Яраслаўля:

«Пунктуальны выканаўца заданняў дзяржаўнай службы, энергічны грамадскі работнік, удзельнік шматлікіх з'ездаў, канферэнцый з абавязковым выступленнем з дакладамі па самых жыццёвых пытаннях бягучай сучаснасці, перакананы прафесіяналіст з плённым удзелам у прафесійных саюзах і навуковы даследчык па разнастайных пытаннях культуры, этнаграфіі, народнай асветы, зямельнай справы і мастацкай літаратуры»¹.

У савецкі час пачалася надзвычай інтэнсіўная і плённая навуковая дзейнасць Багдановіча. Ён піша свае капітальныя даследаванні: «Язык земли. (Хорографический и этнологический очерк в 2-х частях)»; «Этнический состав народов славянских и русских. (Опыт объединения этнологических данных на почве водно-речной и озерной номенклатуры в 2-х частях)»; «К вопросу об этническом составе белорусского народа», «Население Верхнего Поволжья, Оки и Камы. (Этнологический очерк по данным водно-речной номенклатуры и другим материалам)»; «Водно-речные и озерные имена как исторический, этнографический и лингвистический материал» і інш.

Калі б усе гэтыя працы былі апублікаваны, імя Адама Ягоравіча Багдановіча даўно стала б вядомым у гісторыі навукі як імя буйнага даследчыка, аднак, на вялікі жаль, усе яны асталіся ў рукапісах і толькі зусім нядаўна трапілі ў Інстытут літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР.

Мы не маем тут магчымасці даць характарыстыку працам Адама Багдановіча. Лічым толькі неабходным адзначыць, што крытычная ацэнка навуковай спадчыны Багдановіча з'яўляецца важнай і неадкладнай за-

дачай. Мажліва, кіраўніцтву АДДЗлення грамадскіх навук Акадэміі варты сур'ёзна падумаць аб выданні найбольш каштоўных у навуковых адносінах прац Багдановіча.

У свой час манаграфія «Язык земли», над якой аўтар працаваў звыш дзесяці год, знаходзілася ў выдавецтве Акадэміі навук СССР. Максім Горкі быў вельмі зацікаўлены ў надрукаванні яе, аднак зусім выпадковыя акалічнасці перашкодзілі кнізе выйсці ў свет.

Сваёй працы Багдановіч надаваў вялікае значэнне і не без аўтарскага гонару пісаў: «Абапіраючыся на ацэнку спецыялістаў, асмельваюся думаць, што я дасягнуў у гэтай галіне не пазбаўленых значэння вынікаў, пракладваючы новыя сцэжкі ў такой недаследаванай галіне, як геаграфічная і іншая наменклатура, дзе ў лепшым выпадку, з часоў Герадота, вучоныя добрасумленна блыталіся, а ў горшым — свядома і злосна мелі на ўвазе нацыяналістычныя мэты захопу чужых тэрыторый па прывідных або ілжывых тлумачэннях старажытнай наменклатуры»¹.

У рукапісным фондзе нашага Інстытута захоўваюцца дакументы, у якіх даецца ацэнка працам Адама Багдановіча. Вось як, напрыклад, характарызаваў праф. В. Бачкароў манаграфію «К вопросу об этническом составе белорусского народа»:

«Гіпотэза аўтара аб паходжанні складаных рачных і азёрных імён... на мой погляд, вельмі пераканаўчая і выяўляе цесную арганічную сувязь паміж назвамі рэк і племянной наменклатурай.

Вялікая эрудыцыя аўтара і знаёмства яго з выдатнымі працамі па этналогіі, археалогіі і лінгвістыцы не толькі на рускай, але і на замежных мовах, дае поўную падставу меркаваць, што ўся праца, прысвечаная этнічнаму складу беларускага народа, сваім зместам і метадалогіяй з'яўляецца цалкам навуковым даследаваннем»².

Адам Ягоравіч Багдановіч — гэта прыклад вучонага-самавука, які самастойна авалодаў метадам навуковага даследавання. Ён ідзе ад

¹ Рукапісны фонд Інстытута літаратуры імя Я. Купалы АН БССР, фонд 19, воп. 1, № 21, арк. 1.

¹ Рукапісны фонд Інстытута літаратуры імя Я. Купалы АН БССР, фонд 19, воп. 1, № 26, арк. 58.

² Там жа, № 20, арк. 1.

фактаў у іх дыялектычным развіцці і ўзаемаабумоўленасці. Наяўнасць вялікага фактычнага матэрыялу складае асноўную вартасць яго прац. Вучоны не выбіраў лягчэйшых, пратапаных у навуцы сцежак, а сам пракладваў іх, узнімаў цаліну. Зразумела, што ў яго сустракаюцца промахі, неабгрунтаваныя сцверджанні і недастаткова абгрунтаваныя вывады.

Асаблівае месца ў спадчыне Багдановіча займаюць яго аўтабіяграфічныя ўспаміны. У іх расказана аб жыцці беларускага народа, расказана выхадцам з гэтага народа, палымяным і нястомным яго абаронцам.

Памёр Адам Ягоравіч Багдановіч 16 красавіка 1940 года. Да апошніх дзён ён не выпускаў з рук пяра. На схіле свайго жыцця ён таксама, як і ў дні юнацтва, быў нястомным працаўніком, выклікаючы ў сваіх сяброў глыбокія пачуцці павагі і сімпатыі.

Вельмі высока характарызаваў Багдановіча Максім Горкі. Так, калі

Адам Ягоравіч надумаўся прысвяціць сваю манаграфію «Язык земли» вялікаму пісьменніку і спытаў у яго на гэта дазволу, то Аляксей Максімавіч з удзячнасцю адказаў:

«Дзякуй, стары друг!

Прысвячэнне — прымаю, вельмі крануты Вашай добрай памяццю аба мне. І ўжо дазвольце сказаць: мяне заўсёды вабіла нястомнасць энергіі Вашай, і — разумею — рады я ведаць, што энергія гэта не знікла. Вядома Вам, што я быў і з'яўляюся чалавекапаклоннікам, буду гэтакім да канца дзён і што чалавек для мяне перш за ўсё арганізатар свету. Вось гэта самая якасць арганізатара заўсёды захапляла і захапляе мяне ў Вас, васпан!»¹

Сваёй нястомнай барацьбой за перабудову жыцця на новых, шчаслівых асновах Адам Ягоравіч Багдановіч заслужыў у сваіх нашчадкаў, каб яны памяталі пра яго.

¹ М. Горький. Собр. соч. в тридцати томах, т. 30, М., 1955, стар. 173.